

Recai DOĞAN

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: rdogan@divinity.ankara.edu.tr

Ina ter Avest, *Kinderen en God verteld in verhalen*, Boekencentrum, 2003 Utrecht, 423ss.

Öykülerde Anlatılan Çocuklar ve Allah adlı eser, Hollanda Utrecht Üniversitesinde Prof. Dr. Trees Andree ve Prof. Dr. Gerard Van Tillo danışmanlığında yapılmış bir doktora tezi (araştırma projesi)dir.

Çok kültürlü toplumlarda din eğitim-öğretiminde yeni model arayışları önemli bilimsel araştırmalara konu olmakta ve bu konuda çok önemli araştırmalar yapılmaktadır. Ancak Ina ter Avest tarafından yapılan *Öykülerde Anlatılan Çocuklar ve Allah* adlı doktora çalışması, çoğulcu ve dinlerarası eğitim konseptinde biri Hıristiyan diğeri ise dinlerarası olan iki ilkokulda hem Hıristiyan hem de Müslüman öğrencilerin dini gelişimini araştıran –tes-pit edebildiğim kadarıyla- uzun süreli ilk çalışmadır. Aslında araştırmacının en önemli tarafı din öğretiminin değişik şekillerine göre yapılandırılan okulların araştırmaya konu edilmesi ve bu programı uygulayan öğrencilerin Allah kavramı gelişimlerinin incelenmiş olmasıdır.

Bilindiği üzere Hollanda eskiden beri bir göçmenler ülkesidir. Özellikle İkinci dünya savaşından sonraki göçmenler akımını konuk işçiler oluşturmaktadır. Ekonominin yeniden yapılanmasında işgücü olarak çalışmak üzere Türkiye ve Fas gibi ülkelerden genç erkekler Batı Avrupa'ya geldiler. Konuk sıfatındaki bu işçiler, Hollanda'da bir konuktan beklenildiğinden daha uzun bir süre kaldılar. Bunlar önce *konuk işçiler* daha sonraları *göçmen işçiler*, *yeni vatandaşlar* ve son olarak da *azınlık grubu üyesi* gibi terimlerle adlandırıl-

dılar. Bu adlandırmadaki değişimlere, Hollandalılar'ın yabancılar hakkındaki değişken düşünce ve tavırları da yansımaktadır.

Ina ter Avest tarafından yapılmış olan "Öykülerde Anlatılan Çocuklar ve Allah" adlı doktora tezinin konusunu, Hollanda toplumunun teşekkülündeki değişiklikler ve ideolojik sınırları ilişkileri dediğimiz oluşumların gelişmesi oluşturmaktadır. Araştırma sorusu şudur:

Juliana van Stolberg ilkökulu, geliştirdiği üç yıllık seri şeklindeki dinler arası eğitim programı ile yerli ve yabancı kökenli öğrencilerinin dini gelişimi ve özellikle tanrı kavramı gelişimi için gerekli düşünce sürecini oluşturmak için gerekli koşulları oluşturabiliyor mu ?

Bu ana sorudan yola çıkarak şu araştırma soruları tespit edilmiştir.

1. Juliana van Stolberg ve Prinses Margriet okullarının öğrencilerinde Tanrı kavramının zamanla değişime uğradığını görebiliyor muyuz? Evetse gerçek bir ilerlemeden bahsedebilir miyiz?
2. Juliana van Stolberg okulu öğrencileriyle Prins Margriet okulu öğrencilerinde Tanrı kavramının değişimi veya gelişimi bakımından farklılıklar var mı? Varsa farklılık neden kaynaklanıyor?

Çocukların dini oluşumu veya gelişimi yalnız okul tarafından belirlenemeyeceğinden dolayı şu soru da araştırmaya eklenmiştir.

3. Beklediğimiz gelişim veya değişimin hangi şekilde aşağıdaki etkenlerle bağlantısı olabilir.
 - a. öğrencinin cinsiyeti,
 - b. zihinsel gelişimi,
 - c. dini,
 - d. yaşadığı ortamın (çevrenin) dini sosyalizasyonu
 - e. kendisi hakkındaki düşüncesi.

Araştırma soruları yukarıda belirtilen okulların öğrencileri üzerinde yapılmış olan niteliksel araştırmaya dayanarak cevaplandırılmıştır. Niteliksel araştırma yönteminin seçilmesinin en önemli nedeni, araştırmamanın tamamen gerek Hıristiyan gerekse Müslüman öğrencilerin multi-kültürel ve dinler arası bir eğitim içerisinde dini gelişimini inceleyen yeni bir araştırma alanı olmasıdır.

Çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde* araştırma planı açıklandıktan sonra, *ikinci bölümde* başka kültürlerden insanların, Hollanda toplumuna kalıcı olarak yerleşmelerinin ortaya çıkardığı sonuçlar açıklanmıştır. Başlangıçta ev sahibi olarak tavır alınır. Konuk işçiler hakkındaki beklentiler zamanla değişir. Ev sahibi toplum konukların artık asimile olmasını veya entegre olmasını arzu eder. Kendi kültürünü koruyarak entegre (kaynaşma) çağrılarını yapılırlar. Türk ve Faslı erkeklerin, daha sonraki dönemlerde ailelerinin kalıcı olarak yerleşmeleri göçmenlerin kültürünü şekillendirmiştir. Kültürlerinde İslam dininin önemli bir rolü vardır. Müslümanlar için İslam dininin etkisi inanç boyutundan daha ileriye gitmektedir. Müslüman olmak, Hollandalılar için, Hıristiyanlık kimliğinden daha fazla yaşa-

mın bütün alanlarında etkisini gösterir. Müslüman olmak aynı zamanda bir yaşam tarzıdır.

Aile birleşimi sayesinde yeni vatandaşlar (yeni gelenler) toplumun büyük kısımlarında gözükmüyorlar. Göçmenlerin kültüründe insanların ev sahibi toplum hakkındaki düşünce ve tavırlarının zamanla değiştiği görülmektedir. Başlangıçta ne zaman geriye döneceğiz düşüncesi mevcut iken daha sonraki dönemlerde insanlar artık kalıcı olduklarının farkına varırlar. Ne zaman geriye, kendi ülkemize döneceğiz? sorusunun yerini kendi ülkemize geri dönmeyeceğiz, artık burada kalıcıyız düşüncesine bıraktığı görülür. Bu şekilde Hollanda toplumu içerisinde kendi pozisyonlarını belirleme süreci de başlamış olur.

Hollanda toplumu geçen yüzyılın ikinci yarısında homojen, monokültürel toplum yapısından çokkültürlü heterojen bir toplum yapısına ulaşmıştır. Toplum çokkültürlülük özelliği göstermektedir. Hollanda toplumu içerisindeki değişik kültürler, yalnız farklı özelliklere sahip değil, aynı zamanda birbirleriyle ihtilafa düşebilecek türdendirler. Örneğin gerçekleri algılamadaki farklılık, Hollanda toplumunda bireysel düşünce ön planda olmasına karşılık, Türk ve Fas toplumlarında kişi yerine pozisyonu ön planda (position-oriented) tutan kültür hakimdir. Bunun sonuçları kızların ve erkeklerin yetiştirilmesinde ve onlara sunulan eğitim öğretim fırsatlarında görülmektedir.

Değişiklik yalnız başka kültürlerle karşılaşmakla olmaz. Bir kültür içerisinde de zamanla kaymalar olabilir. Kültür sürekli hareket halindedir. Geçen yüzyılın ortalarına kadar homojen Hollanda kültüründe de kendi kültürel özelliklerine sahip gruplara rastlanmaktadır. Kültürel farklılık, özellikle dini farklılıklardan kaynaklanmaktaydı. Toplumun organizesinde dini farklılıkları göz önünde bulundurmaya, dini gruplaşma veya bölünme denir. O zamanın gruplaşmış Hollanda toplumu, çok çeşitliliğe sahip homojen bir kültüre örnek verilebilir. Daha somut olarak söylersek çeşitlilik içerisinde birlik mevcuttu.

Toplumun temelindeki bölünme o toplum için istikrarsızlık kaynağı olabilir. Ancak bu tehlike o zamanki bölünmüş Hollanda toplumunda sıradan vatandaşların tam olarak güvendikleri grup liderlerinin birbirleriyle müşterek hareket etme yolunu seçmelerinden dolayı tehlike olmaktan çıkmıştır. Fakat geçen yüzyılın son on yılında insanların grup duvarları üzerinden birbirleriyle irtibat kurmakta olduklarını görmekteyiz. Bu da dini gruplaşmayı kaldırma sürecini teşvik etmektedir.

Bu süreçle birlikte Hollanda toplumunda dünyevileşme (secularization) süreci de başlamış oluyor. Bu süreç içinde dinin kültür üzerindeki belirleyici etkisi de azalıyor. İnsanlar hareket ettikleri ev, işyeri, boş zamanları değerlendirme gibi her yerin artık tanrı saçağıyla örtüldüğüne inanıyorlar.

Gruplaşma ve gruplaşmanın kalkması süreçlerinde önemli olan durumlardan biri de, azınlık grubun kendisini kendi kimliğinden dolayı genel toplumdaki ne derecede ayrı hissetmesi ve yine aynı grubun ne derecede kendi kültürel kimliği için tehlike olabilecek etkilere karşı direçli olmasıdır.

Dini gruplaşmanın kalkması sürecinde, insanların kullandıkları değişik stratejiler görülmektedir. Stratejilerden biri insanların kendi seçtikleri tecrittir (izolasyon). Bir diğeri ise ideolojik sınır ilişkisidir (ideological border-contact). Bundan şu anlaşılmaktadır: Aradaki ayrımı önlemek veya kaldırmak için değişik inançlı insanların her zaman daha ileriye giden diyalog içinde olmaları. Bu araştırmada da eğitimde gerçekleştirilen ideolojik sınır ilişkilerinin sonuçları incelenmiştir.

Üçüncü bölüm farklı kültürden insanların Hollanda toplumuna kalıcı olarak yerleşmeleri sonucu eğitim alanındaki değişiklikler hakkındadır. Yabancı kökenli çocuğun gelişi, okulları düşündürür. Protestan ve Katolik okullarında bu yeni grup öğrencilere karşı nasıl davranılacağı, özellikle değişik inançlı olmaları nasıl karşılanmalı soruları ortaya çıkmaktadır. Hollanda'daki dini gruplaşmaya baktığımızda bu sorulara veli ve okullar tarafından verilen cevaplarda benzerlikler görülmektedir. Bazı okullarda bu öğrencilerin kendi eğitim konseptine tamamen uymaları beklenirken diğer bazı okullarda ise, öğrencilerin dini özellikleri göz önünde bulunduruluyor. Bir başka grup ise, dinlerarası bir eğitim modeli geliştirmek için gayret içindedir. Dinlerarası diyalogun koşullarından birisi bilgilendirmez. Genel din eğitiminde başka din ve inançlara yer verilmesi uygulamasıyla devlet, başka din ve kültürler hakkında bilgilendirme ihtiyacına cevap vermektedir. Kültürler ve dinler hakkındaki konuşmalarda üç tarz ayırt edebiliyoruz: *Kültürel ve dini sosyalleşme, dini aktarma amaçlı dini komünikasyon ve dini açıklama amaçlı dini komünikasyon*. Dördüncü tarz ise, bu üç tarzın karışımından ortaya çıkan *gelişim süreci olarak dini komünikasyondur*. Bu durum yalnız Hollanda'da böyle değil, komşu ülkeler İngiltere, Belçika ve Almanya'da da değişik inançlı öğrencinin eğitimdeki sorunu olarak insanları meşgul etmiştir. Hollanda'da olduğu gibi Belçika'da da Devlet din eğitiminin içeriğine karışmaz. İngiltere ve Almanya'da ise, devlet kiliselerle birlikte bütün öğrencilerin takip etmesi gereken din eğitiminin içeriğini ve şeklini belirler. Almanya'da da Hollanda'da olduğu gibi dinlerarası deneysel eğitim çalışmaları yapılmaktadır.

Dördüncü bölümde ise, Tanrı kavramı hakkındaki düşünce değişiklikleri anlatılmaktadır. Araştırmaya katılan okullarda Tanrı hakkındaki komünikasyon İslam ve Hıristiyan din dersleri çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Her iki dinde de Tanrı hakkında düşünme ve konuşma tarzında değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. İnsanlar Tanrı hakkında konuştuklarında günlük hayatlarındaki deneyimlerden oluşan, gözükebilen gerçeklerle, gözükmeyen gerçekler arasında bir bağ kurarlar. Tanrı kavramının bir çok yönü zaman ve kontekse bağlıdır. Hıristiyanlıktaki din kavramı örneğin yaratıcı ve kurtarıcı olarak Tanrı'yı gören Yahudilikteki din kavramından çok etkilenmiştir. Hıristiyanlık İsa'nın peygamber olarak ortaya çıktığı, Yahudiliğin bir hareketidir. İncil (ikinci Testament) yazarlarının paylaştıkları ortak düşünce, İsa da Tanrı'nın Kelimesinin (sözünün) bir vücut oluşudur. İnsanlar İsa'yı Tanrı'nın yeryüzüne yansması, Tanrı'nın oğlu olarak kabul ederler. Babalık

kavramında Tanrı insanlar için baba olarak mevcuttur. İnsanlar Tanrı'nın gücünü ve kudretini Kutsal Ruh'ta yaşarlar. Günümüzde insan Tanrı'nın zor durumda olan insanla dayanışma halinde olmasını vurgulamaktadır. Müslümanlar için Tanrı tek Yaratıcı'dır. Tanrı cinleri ve melekleri yaratmıştır. Ama onlar dünyadaki bozukluğun nedenidir. Bunun için Tanrı insanları yaratmış ve onları yeryüzünün halifesi olarak atamıştır. Kainat bütün zenginliği ile insanın hizmetine sunulmuştur. İnsan ise, bunlara karşılık olarak kendisini tamamen Tanrısına adamakta ve O'na güvenmektedir. İnançlı kişi Tanrı'ya O'nun sıfatlarından olan Rabb diye hitap eder. Tanrı'nın her sıfatı O'nun yüceliğinin bir yönünü vurgular. Tanrı insanı yönlendirir ve ona doğru yolu gösterir. Tanrı insanı yaptıklarından sorumlu tutar. O hiçbir insanı yapamayacağından fazlasıyla yükümlü kılmaz. Tanrı'nın affetmeyeceği tek günah O'ndan başka yaratıcının olduğunu söylemektir. Günümüzde Müslümanlar Tanrı ile aralarındaki kişisel ilişkiden doğan kendi sorumluluklarına önem vermektedirler.

Beşinci bölümde ise, eğitim ve gelişim konuları ele alınmaktadır. Çocukların eğitimi için okul ve ebeveynler sorumluluk taşırlar. Bu din eğitimi açısından da geçerlidir. Eğiticiler çocukları kültürel olgulara katılmayı öğretmek amacıyla yeni ortamlara yönlendirirler. Kültürel olgulara katılmayı öğrenmek yalnız yetişkinlerin teşviki ile olmaz, çocuk kendiliğinden de başkalarının bazı şeyleri neden ve nasıl yaptıklarını aktif olarak keşfetmek ister. Çocuklar yetişkinlerin yalnız öğrettiklerinden değil, onların tavır ve davranışlarından da öğrenirler. Eğitimciler çocukların topluma olumlu ve faydalı bir şekilde katılabilmelerini sağlamak için onlara gerekli bilgi ve beceriyi vermeye çalışırlar. Bu konuda Hollandalı, Faslı ve Türk ebeveynlerin farklı eğitim stilleri uyguladıkları görülmektedir. Eğitimin amaçlarına verilen öncülüklerin yerli ve yabancı ailelerde değişik olduğu gözükmektedir. Örneğin yabancı ailelerde din eğitiminin amaçlarına Hollandalı ailelerden daha fazla öncelik verilmektedir.

Araştırmada yerli ve yabancı kökenli öğrencilerin yukarıda bahsedilen eğitim ortamında çok kültürlü toplum içerisinde Tanrı kavramının gelişimi incelenmiştir. Dini gelişim değişik açılardan incelenebilir. Birincisinde gelişim süreci, örneğin yetişkinlikteki Tanrı kavramında olduğu gibi ulaşılabilecek son hedeften yola çıkılarak araştırılır. İkinci yaklaşıma göre gelişim bir başlangıç durumundan itibaren açık bir perspektifte ele alınır ve belirlenen değişiklikler seçilen başlangıç durumuna göre tespit edilir. Gelişimde çevrenin rolü önemlidir. Okul ve aile çocuğun dış çevresini oluşturmaktadır. Çocuğun, zihinsel, sosyal, duyuşsal gibi durumları iç çevresini oluşturur. Çocuğun dini gelişimi araştırmada bu durumları göz önünde tutularak ele alınmıştır.

Dini gelişim alanındaki araştırmalar ilgili gelişim alanı bakımından birtakım teorilerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu çalışmada Goldman, Fowler, Oser ve Gmünder'in teorileri incelenmiştir. Dini gelişim hakkında yapılan bir kaç araştırma özetle sunulmuştur. Bunlardan üçüne geniş olarak değinil-

miştir. Goldman'ın İngiltere'deki, Tamminen'in Finlandiya'daki ve Hulsebaut'un Belçika'daki araştırmaları çalışmada geniş olarak incelenen araştırmalardır. Onların araştırmaları zaten bu araştırmanın yapılmasında etkili olmuşlardır. Bu nedenle, bu araştırmada onların araştırma geleneğine göre yapılmıştır.

Altıncı bölümde din öğretiminin değişik şekilleri incelenmiştir. Örnek olması bakımından her öğretim şekli bir okul portresi ile açıklanmıştır. Dinlerarası öğretim için Juliana van Stolberg ilkokulu bir model geliştirdi. Dinlerarası öğretimi geliştiren somut örnek olarak bu okul alınmıştır. Diğer iki okul da yine Ede den Prins Margrietschool ve El İnkade okuludur. Prins Margriet okulu Hıristiyanlık eğitim modeli uygulamakta ve El İnkade, öğrencilerinin araştırmaya katılmamasına rağmen, İslam eğitim modeli uygulayan okul olarak araştırmada portresi çiziliyor.

On yıllık uzun bir dönemi kapsayan araştırmada her iki okulun –Juliana van Stolberg ve Prins Margriet-öğrencileri multi-kültürel ve multi-dinler bağlamında grup altıdan itibaren (1990-1991) izlenmiştir.

Yedinci bölümde öğrencileri takip etme metodu ve sonuçları ele alınmıştır. Değişik şekillerde çocukların bazen kendiliğinden bazen de onlara anlatılan Tanrı ile ilgili hikayelere reaksiyon olarak Tanrı hakkında söyledikleri dinlenilmiştir. Bu şekilde dinlerarası eğitimin çocuğun Tanrı kavramının gelişimi üzerinde etkisinin olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Goldman gibi bu araştırmaya katılanların önüne önce dini öyküler konulmuş daha sonra röportaj şeklinde düşünceleri alınmıştır. Konuyla ilgili fotoğraflar hakkında da, Goldman'ın araştırmasındaki resimlerden esinlenerek çocuklarla konuşulmuştur. Tamminen'in araştırması gibi bu araştırma da uzun zaman kapsayan ve dini gelişimin birçok yönünü irdeleyen bir çalışmadır. Tamminen'in araştırmasında bu araştırmada olduğu gibi küçük yaşta ve ergenlik yaşında çocuklar araştırılmıştır. Ergenlik yaşındakiler ve genç olgunlar ise, Hulsebaut'un araştırmasının katılımcıları olmuştur. Tamminen ve Hulsebaut gelişimin yanı sıra katılımcılarının kişisel dine ve kiliseye bağlılıklarını da araştırmışlardır.

Sekizinci ve son bölüm ise müzakere konularını ve önerileri içermektedir. Araştırmayı özel kılan şey, ilk kez Müslüman ve Hıristiyan çocuk ve gençlerin karışık olarak bir araştırmaya iştirak etmiş olmalarıdır. Bunun yanı sıra evdeki dini eğitimin dışında bilhassa dinlerarası eğitim ve öğretim araştırmaya katılmıştır. Ondört çeşit araştırma şekli uygulanarak on yıllık bir zaman içerisinde katılımcıların dini gelişimi araştırılıp, incelenmiştir.

"Allah her şeyi yapabilir O çok büyüktür." Bu sözler gerek İslam'a göre gerekse Hıristiyanlığa göre yetiştirilmiş grup altındaki çocuklara aittir. "Birlikte oynamalıyız, bu Kur'an'da yazılı" ve "Çalmak ise yasaktır". Bunlar çocuklar için bir Tanrı'ya inanmanın pratik sonuçlarıdır. İslam'a ve Hıristiyanlığa göre yetiştirilen çocuklar arasında zamanla dini uygulama bakımından farklılıklar gözüküyor.

Araştırma sonuçları dinlerarası eğitim için temkinli ve iyimser olunabileceğini gösteriyor. Bu eğitim modeli, çocuğun evinde gördüğü dünya görüşü geleneğine uygun olarak dini gelişimini teşvik etmektedir.

Müslüman ve Hıristiyanların anti-gruplar halinde karşı karşıya geldikleri durumlarda bu araştırmanın sonuçları okullar için multi-kültürel ve multi-dinli Hollanda toplumu bağlamında ilginç müzakere konuları (ilişki kurma araçları) sunmaktadır. Araştırmadaki önerilerden bir tanesi anne ve babaların okul eğitimine katılımlarına yöneliktir. Çocuğun ailesi tarafından teşvik edilen dini gelişime okulun da katılmasının önemini göz önünde bulundurarak, okul ve ailelerin birbirlerini dini eğitim bakımından güçlendirebilecekleri yollar savunulmaktadır. Bu şekilde çocuğun dış çevresi hesaba katılmış olur. Bunun yanı sıra çocuğun iç çevresini dini gelişim alanında harekete geçirmek gerekir. Çocukların onlara anlatılan öykülere reaksiyon verme şekilleri, öykülerin karmaşıklığını özellikle içerdikleri duygu yükünün anlatılmadan önce araştırılması gerektiğini göstermiş oluyor. Çocuğun sosyal ve duyuşsal gelişimi öyle olmalı ki, çocuk anlatılan öykülerdeki duygularla kendi deneyimleri arasında ilişki kurabilsin.